

ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ ЕПОНІМІЧНИХ ТЕРМІНІВ

© Дзюба М. М., 2012

Обґрунтовано потребу створення словника українських епонімічних термінів, запропоновано будову словникової статті в ньому.

Ключові слова: українська мова, епонімічний термін, термінографія, словник, епонім.

The necessity of creation of eponymic terms' dictionary is grounded, the construction of lexicographical article in it is offered.

Key words: Ukrainian language, eponymic term, terminography, dictionary, eponym.

Епонімічні терміни, маючи гнучку, динамічну в заміні структуру, посідають значне місце в термінотворчому арсеналі мови науки. Мовні одиниці, утворені від власних назв, функціують і в традиційних галузевих термінологіях, які мають давню історію розвитку (математика, медицина, фізика, хімія та ін.), і в тих, що виникли недавно (екологія, інформатика, радіоелектроніка та ін.). Попри те, що лексикографічні джерела фіксують епонімічні терміни упродовж понад століття, у сучасній українській термінографії немає єдиного принципу кодифікації епонімічних мовних одиниць, як і єдиного підходу до відбирання їх у процесі укладання термінографічних праць.

На увагу заслуговує питання про потребу створення в Україні словників епонімічних термінів, тому що останні становлять значний шар термінологічної лексики, у якій мають особливий статус¹.

На противагу зарубіжному термінографічному доробку, представленому цілою низкою таких праць із різних галузей знань², у вітчизняній термінографії спостерігаємо поодинокі спроби лексикографування спеціальних епонімічних мовних одиниць на основі медичної термінології [1–4]. Очевидно, що словники, у яких кодифіковано епонімічні найменування, потрібні не лише для медичної галузі, а й для фізичної, математичної, хімічної, економічної та інших метамов. Як зазначає Л. Полюга, сьогодні в Україні потрібні термінографічні праці, «які б задовольняли всі інтелектуальні запити читачів рідною мовою» [5, с. 151].

Мета дослідження – окреслити принципи кодифікації епонімічних термінів.

Словник епонімічних термінів може бути вузькогалузевий чи загальнонауковий. Алгоритм роботи над словником епонімічних термінів передбачає виконання загальних кроків, якими послуговуються у вітчизняній лексикографії під час укладання термінологічних словників, адже будь-які словники, описуючи словниковий матеріал, завжди опираються на лексикографічні традиції. Словник створюють у кілька етапів. На першому етапі визначають майбутні характеристики словника, його тип, призначення, потенційний обсяг. Другий етап присвячений збиранню лексичного матеріалу й укладанню реєстру словника (тобто списку описуваних спеціальних лексичних одиниць);

¹ Про особливості епонімічних термінів докладніше див. Дзюба М. Епонімічні найменування в українській науковій термінології / Майя Дзюба // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 55–63.

² Див., наприклад, Barry G. Firkin, Judith A. Whitworth Dictionary of medical eponyms. Carnforth, Lancs., U.K., Parc Ridge, N.J., U.S.A., 1987; Trahair R.C.S. From Aristotelian to Reaganomics: A Dictionary of Eponyms With Biographies in the Social Science. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1994.; Segura J., Braun C.R. An Eponymous Dictionary Of Economics: A Guide To Laws And Theorems Named After Economists. Cheltenham, 2005.

при цьому одночасно вирішують питання про введення до словника номенклатурних одиниць. На третьому етапі проводять аналіз і опис зібраної лексики. Мета четвертого етапу – оформлення наслідків усієї роботи у формі остаточного словника: матеріал уточнюють, перевіряють, редагують, оформляють покликання, можливі літературні джерела, авторські тексти, вказівки на користувача [6, с. 85].

Будь-яке планування в галузі лексикографії повинно конче припускати використання коефіцієнта непередбачуваного спротиву мовного матеріалу [7, с. 36–37], тому створення словника епонімічних найменувань української наукової термінології вимагає вирішення ще й низки конкретних завдань у зв'язку з особливістю згаданих мовних одиниць, як-от: визначення способу представлення енциклопедичної інформації в словниковій статті; відбір джерел довідково-біографічного матеріалу; вибір принципу розташування матеріалу; подання синонімів.

Актуальним видається створення словника епонімічних термінів тлумачного типу, адже до негативних характеристик досліджуваних найменувань найперше відносять складність їхнього запам'ятовування й розшифрування значень. Окрім того, як зазначає Л. Козловська, сьогодні «очевидною стає потреба у новому різновиді лексикографічних праць – термінологічних словниках як навчальних посібниках» [8, с. 367].

Недоліком наявних термінографічних праць, де зібрані епонімічні найменування, вважаємо відсутність у словникових статтях будь-якої інформації про особу, чиє ім'я стало компонентом терміна, чи її зв'язок із ситуацією відкриття, наприклад: «*Абрагамовича О. симптом – ймовірна ознака перихолециститу: біль у ділянці жовчного міхура під час різкого підняття на пальці обох ніг, зменшення або зникнення болю під час фіксації діафрагми*» [2, с. 42]; «*Пфейфера (Pfeiffer) синдром – гостре доброякісне вірусне захворювання з ураженням лімфоїдної тканини*» [1, с. 104].

Потреба в посиланні на носія епоніма в словнику зумовлена кількома чинниками. Насамперед, через відсутність даних про носія імені епонімічні терміни втрачають свою пізнавальну цінність, перестають бути джерелом додаткової інформації для фахівців-початківців, спричиняють труднощі в навчальному процесі. Окрім цього, без додаткової інформації в користувачів словника виникають непорозуміння у випадках епонімічної омонімії. І насамкінець, за увагою О. Герда, історико-етимологічні коментарі доречні саме в термінологічному словнику як матеріал для продуманих у перспективі рішень щодо стандартизації й упорядкування певної конкретної термінології [9, с. 111]. З огляду на сказане вище вважаємо доцільною обов'язкову наявність експліцитно вираженого екстралінгвального компонента етимологічного й історичного характеру, який супроводжує епонімічні терміни в спеціальних словниках.

Інформацію про носія епоніма, час і ситуацію відкриття доречно подавати в кінці словникової статті, адже для змістового боку терміна найсуттєвішим є поняттєвий компонент, що забезпечує йому першочергове місце: **Кравчука поліноми (багаточлени)** (матем.) – класичні ортогональні поліноми дискретної змінної на рівномірній сітці, для яких відношення ортогональності є не інтегралом, а рядом чи скінченною сумою. Названо за прізвищем дослідника – Михайла Кравчука. (Кравчук Михайло Пилипович, 1892–1942, українець, уродженець Волині – випускник Київського університету (фізико-математичний факультет), вихованець відомої київської математичної школи, член Інституту української наукової мови ВУАН, член математичних товариств Італії, Франції, Німеччини. 1938 року засуджений на 20 років тюремних ув'язнень за «антирадянські та буржуазно-націоналістичні дії», загинув у сталінських таборах, місце захоронення невідоме).

У сучасній лексикографії використовують три принципи розташування словникового матеріалу: 1) алфавітний спосіб – виокремлення досліджуваних мовних одиниць в окремі словникові статті й розташування їх в алфавітному порядку; 2) гніздовий – подання словникових статей за опорним компонентом; 3) ідеографічний – групування словникових статей за темами. Як один із продуктивних способів подання словникового матеріалу відзначено комбінований: «Багато термінологічних словників складають також за алфавітно-гніздовим принципом: неоднослівні терміни чи терміноло-

гічні словосполучення розташовують у словнику не лише за алфавітом першого слова, але й за опорним терміном-іменником (термінологічним ядром)» [10, с. 94].

Саме алфавітно-гніздовий спосіб розташування епонімічних одиниць у термінологічному словнику видається найраціональнішим, при цьому базовим словом слугуватиме епонімічний компонент, утворюючи словотвірні епонімічні гнізда. Наприклад, **Стражеска гарматний тон** (мед.) – різко посилений перший тон серця за повної стрієвенрикулярної дисоціації, яка виникає у випадку збігу в часі систоли передсердь і шлуночків серця; **Стражеска ознака** (мед.) – болісність при натискуванні на VIII–XI, а також праворуч від X–XI грудних хребців; спостерігають при пухлині підшлункової залози; **Стражеска феномен** (мед.) – перкуторний феномен, який полягає в тому, що зона тимпаніту шлунка розташована горизонтальніше, ніж у нормі, значно розширена праворуч і дещо догори (під праву реберну дугу), причому нижня межа печінкової тупості вгнута; ознака різко вираженого перигастриту. Терміни названо за прізвищем дослідника – українець Миколи Стражеска. (**Стражеско** Микола Дмитрович, 1876–1952 – видатний терапевт, народився в Одесі, закінчив Київський університет. Працював у Києві професором жіночих медичних курсів, Київського медичного інституту, директором заснованого ним Українського інституту клінічної медицини, який тепер носить його ім'я).

Проблема розташування й змісту словникового матеріалу тісно пов'язана з питанням епонімічної синонімії, що властива лексикографованим термінам. Зважаючи на особливості і мету створення словника епонімічних термінів, вважаємо за потрібне заголовним терміном статті (за наявності в нього кваліфікативних синонімів) у лексикографічній праці згаданого типу подавати той, до складу якого входить епонім, навіть якщо він рідше вживаний. За умови функціонування кількох епонімічних термінів-синонімів, заголовним терміном слід вибирати той, якому надають перевагу фахівці в професійних текстах і який має інтернаціональні відповідники, як-от: **Вороного діаграма** (матем.) – набір скінченної множини точок S на площині, який являє собою таке розбиття площини, за якого кожна ділянка цього розбиття буде утворювати множину точок, ближчих до одного з елементів множини S , ніж до будь-якого іншого елемента множини. Названо за прізвищем українського математика Георгія Вороного. **Син. Вороного мозаїка, Вороного розбиття.** (Вороний Георгій Феодосійович, 1868–1908, уродженець Полтавської губ. (тепер Чернігівської обл.) – один із найвідоміших математиків світу, закінчив Петербурзький університет, практичну діяльність як науковець і педагог проводив у Варшавському університеті. Сфера застосування його розроблень – від комп'ютерної графіки до геометричного моделювання та створення штучного інтелекту. У наш час роботи Вороного використовують фахівці різних галузей знань практично в усіх країнах Європи, США, Канаді, Японії, Австралії, Гонконгу, Новій Зеландії тощо, світове наукове співтовариство давно ввело в обіг термін *Voronoi diagram*).

Однією з важливих проблем у процесі створення термінологічного словника тлумачного типу є проблема побудови дефініції. Це питання вже достатньо ґрунтовно висвітлено в лінгвістичній літературі, тому пристаємо до думки Л. Симоненко, що «дефініція має бути стислою і виразною з дотриманням однотипності розкриття змісту системнопов'язаних між собою понять» [11, с. 158].

Особливо на часі є словник термінів з українськими епонімами, тому що внаслідок багатовікового перебування України в колоніальній залежності енциклопедичні видання замовчували або спотворювали факт національної ідентифікації вітчизняних дослідників, унаслідок чого зараз у світі українські епоніми-складники термінів рідко асоціюють з Україною. Наприклад, відповідно до даних англомовного «Dictionary of medical eponyms», розміщеного на сайті «Who named it» [12], у складі медичних епонімічних термінів зафіксовано прізвища лише двох наших співвітчизників, тоді як результати дослідження дають підстави для висновку про те, що складниками інтернаціональних термінів медицини є 26 українських епонімів. З тих самих причин факти національної ідентифікації носіїв епонімів, які входять до складу наукової мови, дуже часто не відомі й вітчизняним фахівцям.

Епонімічні терміни, виступаючи органічною частиною наукової термінології, є національними за походженням та формою й міжнародними за поширенням і віддзеркалюють тяжіння наукової мови до національної самобутності.

Отже, епонімічні найменування – особливий тип мовних одиниць спеціальної лексики, семантика яких співвідноситься з науково-поняттєвим й енциклопедичним змістом. Найважливішим для епонімічних термінів є поняттєвий компонент, енциклопедичний (екстралінгвальний) компонент у складі цих найменувань утворюють епоніми. Така формально-семантична специфіка назв із компонентами-епонімами передбачає особливий підхід до лексикографування цих термінів, що полягає насамперед у потребі подання в складі словникових статей експліцитно вираженої інформації етимологічно-історичного характеру. Відсутність подібної інформації призводить до втрати науково-пізнавальної цінності епонімічних найменувань, применшує вагу словника епонімічних термінів і мету його створення.

Стаття в словнику епонімічних термінів повинна містити такі структурні компоненти: 1) заголовок, яким є епонімічний термін; 2) дефініція; 3) синоніми терміна; 4) вказівка на носія епоніма й обставини відкриття; 5) біографічна довідка про носія імені (роки життя, національна чи державна належність, наукові досягнення). Словниковий матеріал подають алфавітно-гніздовим способом.

Уроджені та набуті синдроми в оториноларингології [Текст] : (Епонім. слов.-довід.) / П. О. Мельник, В. П. Пішак, О. Г. Плаксивий, С. А. Левицька ; Буковин. держ. мед. акад. – Чернівці : Медакадемія, 2003. – 183 с.

1. Мельник П. О. *Уроджені та набуті синдроми в оториноларингології : епонім. слов.-довід.* / П. О. Мельник, В. П. Пішак, О. Г. Плаксивий, С. А. Левицька. – Чернівці : Медакадемія, 2003. – 183 с.
2. *Епоніми симптомів, синдромів і хвороб внутрішніх органів* / [за заг. ред. О. О. Абрагамовича]. – Л. : ПП «Кварт», 2005. – 126 с.
3. Мислицький В. Ф. *Спадкові синдроми : епонімічний слов.-довід.* / В. Ф. Мислицький, В. П. Пішак, В. І. Проняєв. – Чернівці : Прут, 1998. – 309 с.
4. Яворський О. Г. *806 клінічних епонімічних синдромів із симптомним та авторським покажчиками* / О. Г. Яворський. – Л. : Камула, 2006. – 304 с.
5. Полюга Л. *Роль української лексикографії в утвердженні національної самобутності* / Левко Полюга // *Вісник Львівського ун-ту. Серія журналістики.* – Л. : ЛНУ ім. І. Франка. – 2003. – Вип. 23. – С. 144–152.
6. Кияк Т. Р. *Лингвистические аспекты терминоведения : учебн. пособие* / Т. Р. Кияк. – К. : УМК ВО, 1989. – 104 с.
7. Морковкин В. В. *Об объеме и содержании понятия «теоретическая лексикография»* / Морковкин В. В. // *Вопросы языкознания.* – 1987. – № 6. – С. 33–42.
8. Козловська Л. *Термінологічний словник як фрагмент національної мовної картини світу* / Лариса Козловська // *Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. проф. Л. О. Симоненко.* – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 366–370.
9. Герд А. С. *Терминологический словарь среди других типов словарей* // *Современная русская лексикография, 1980 : сб. статей / отв. ред. А. М. Бабкин.* – Л. : Наука, 1981. – С. 106–112.
10. Дубичинский В. В. *Теоретическая и практическая лексикография* / В. В. Дубичинский. – Вена-Харьков, 1998. – 156 с.
11. Симоненко Л. *Методологічні засади створення словника біологічної термінології* / Людмила Симоненко // *Українське мовознавство : зб. наук. праць.* – К. : Київський ВПУ університет. – 2008. – Вип. 38. – С. 155–159.
12. *Dictionary of medical eponyms on the Web* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.whonamedit.com.